

**GEVAŞ SELÇUKLU MEZARLIĞINDA BULUNAN BİR GRUP
SÜSLEMELİ MEZAR TAŞI**

**A GROUP OF DECORATE TOMBSTONE FOUND IN GEVAŞ SELJUK
CEMETERY**

Ercan ÇALIŞ*

*Geliş Tarihi: 11.01.2025
(Received)*

*Kabul Tarihi: 16.05.2025
(Accepted)*

ÖZ: Kültürel mirasın önemli birer maddi kültür varlığı olan mezar taşları, aynı zamanda bir ulusun da hüviyetini temsil etmektedir. Gevaş Selçuklu Mezarlığı, Anadolu'nun Türk İslam dönemine ait kültürel mirasının önemli bir bileşenidir. Gevaş Selçuklu Mezarlığındaki mezar taşları üzerinde yer alan zengin süsleme programı, oldukça dikkat çekmektedir. Türk İslam sanatının erken dönemine tarihlenen örnek mezar taşlarındaki süslemeler, bu çalışmayla pek çok açıdan değerlendirilmiştir. Mezar taşlarında yer alan zengin çeşitlilikteki bezeme öğeleri, mezarlığı diğer mezarlıklardan ayıran en önemli ayırt edici özellik olmuştur. Eşsiz geometrik ve bitkisel süslemelerin yanında kabaklar, rozetler, gülbezek, çarkıfelek, kandil ve şamdan motifine yer verilmiştir. Ayrıca mezar taşlarında çevgan ve salbekli şemse motifine de rastlanılmıştır. Mezar taşlarındaki tarihi dokuyla bütünleşmiş süsleme öğeleri, Anadolu Türk İslam süsleme sanatı açısından önemli bir kaynak olmuştur. Mezar taşlarına hak edilmiş bezeme, asırlar öncesine ait kültürel bir kimlik olmanın yanında, toplumun değer yargılarını ve el sanatları yeteneklerinin geldiği noktayı yansıtmaktadır. Mezar taşları, aynı zamanda asırlar öncesine dayanan tarihsel ve kültürel bir kimlik olmanın yanında, Anadolu aidiyetimizi sağlayan belgelerdendir. Bu bağlamda çalışmamızda Gevaş Selçuklu Mezarlığında bulunan süslemeli beş (5) mezar taşı, bütün özellikleriyle değerlendirilmeye alınmıştır. Kullanılan süsleme öğelerinin dışında, örnek mezar taşları tipolojik özellikler, malzeme, teknik ve yazı gibi hususlar açısından da irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Türk, İslam, Mezar Taşları, Süsleme.

ABSTRACT: Gravestones, which are important material cultural assets of cultural heritage, also represent the identity of a nation. Gevaş Seljuk Cemetery is an important component of the cultural heritage of the Turkish-Islamic period of Anatolia. The rich ornamentation program on the gravestones in the Gevaş Seljuk Cemetery attracts considerable attention. The decorations on sample gravestones dating back to the early period of Turkish Islamic art were evaluated from many perspectives in this study. The rich variety of decorative elements on the gravestones are the most important distinguishing feature that distinguishes the cemetery from other cemeteries. In addition to unique geometric and vegetal ornaments, there are also hobnail, rosette, rosette, passion flower, oil lamp and candlestick motifs. In addition, the phoenix and salbek motifs were also found on the gravestones. The decorative elements integrated with the historical texture on the tombstones have become an important source for

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ercancalis@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1359-4533.

OPEN ACCESS

© Copyright 2025 Çalış

Anatolian Turkish Islamic decorative art. The decoration on tombstones, in addition to being a cultural identity dating back centuries, reflects the society's values and the point that handicraft skills have reached. Tombstones are documents that provide our sense of belonging to Anatolia, as well as being a historical and cultural identity dating back centuries. In this context, in our study, five (5) ornamented gravestones located in the Gevaş Seljuk Cemetery were evaluated with all their features. Apart from the decorative elements used, sample tombstones were also examined in terms of typological features, material, technique and writing.

Keywords: Anatolia, Turkish, Islamic, Gravestones, Ornamentation.

EXTENDED ABSTRACT

It is possible to say that the monumental tomb tradition in Turkish culture, as in many cultures, especially Mesopotamia and Egypt, is essentially aimed at keeping the power, value and memory of the deceased alive, along with loyalty to them. Gravestones therefore become the common heritage of the society to which they belong. General information about the deceased person and the motifs engraved on tombstones continue to live for centuries. The Turkish burial culture tradition has been made with its monumental style and different artistic aesthetics in each period since the pre-Islamic period. The decorated tomb culture that took shape in Central Asia is just one of the numerous elements that the Turks brought with them to Anatolia. It is known that with the Islamic period, there were differences in tombstone decorations as well as in different artistic fields.

There are a significant number of Turkish-Islamic cemeteries dating back to the Middle Ages in the Lake Van basin. Among the prominent cemeteries are Ahlat Seljuk Square Cemetery and Gevaş Seljuk Cemetery, as well as cemeteries such as Erciş (Çelebibâğ) and Güroymak. Gevaş Seljuk Cemetery is the richest cemetery in terms of decoration and typological features among these cemeteries. Based on the information and data of the end of 2024, it has been determined that there are nearly a thousand gravestones in the cemetery established on a 50-decare land. Halime Hatun Tomb, built with the Seljuk monumental tomb structure, is also located in this cemetery. The tomb located on the east side of the cemetery is the centerpiece among the tombstones that draw attention with its unique decorative elements.

The history of the Gevaş region, an ancient region of Anatolia, dates back to the Neolithic period. Recent archaeological and surface research conducted in the Lake Van Basin has shown that the settlement history of the region dates back to ancient times. Gevaş, which attracts attention with its historical texture, is also an important center of attraction as it was established on the shores of Lake Van. It is an important destination in terms of tourism potential thanks to its cultural assets and natural charm. Among these, Gevaş Seljuk Cemetery in Gevaş attracts attention in many ways. A distinct Seljuk style dominates the tombstones from the Turkish-Islamic period.

Gevaş region, along with Lake Van and its surroundings, dates back to the 11th century. It came under the rule of the Seljuks in the 11th century. The stylistic characteristics of the Seljuks, whose influence in the region and Anatolia has survived to this day, are also felt significantly in the stones in the Gevaş Turkish-Islamic Cemetery. Therefore, the reason why the cemetery was named Seljuk was due to the artistic inspiration of the Seljuks engraved on the tombstones. Mainly from the 14th century. In this period, where tombstones

dating back to the second half of the century were made, traces of Turkmen states such as Karakoyunlu and Akkoyunlu, as well as the Ilkhanid state, can be traced. XIII. The Mongol invasion, which started in the first half of the century, caused serious shocks both around Lake Van and in Anatolia. Hakkari Principality, which started to exist after the Mongols lost their power, had a strong presence in the region during this period. Halime Hatun Tomb, located in the historical cemetery, was built by Melik Izzeddin, who is thought to be the founder of the Hakkari Principality, in 736 H. / 1335 A.D.

T.R. With the permissions of the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Heritage and Museums, dated 2022, under the chairmanship of the Van Museum Directorate and Assoc. Prof. of Van Yüzüncü Yıl University, Department of Art History. Dr. Under the scientific consultancy of Ercan ÇALIŞ, restoration work has begun at the registered Gevaş Islamic Cemetery in Gevaş District, Karşıyaka District, Hişet Location. The restoration work was partially carried out for the first time between 1988 and 1992 by Prof. Dr. M. Taner Tarhan and Prof. Dr. It was carried out under the scientific consultancy of Veli Sevin and under the chairmanship of the Van Museum Directorate. In these works carried out as a rescue operation, it was observed during the work carried out in the field that the Halime Hatun Tomb and some of the stones around it were blocked and lichen cleaned.

Although the first studies carried out in this area, which is located on approximately 50 decares of land and contains more than 700 gravestones, are very important, it is understood that the studies are limited. Gevaş Seljuk Cemetery, which also contains the Tomb of Halime Hatun, is the second largest Turkish-Islamic cemetery in Anatolia. A total of 14 tombstones consisting of sarcophagi and testimonies were recorded in the studies carried out in 2022 and 2023. Based on the new stones found, it shows that the number of stones in the cemetery will exceed 1000.

1. GİRİŞ

Anıtsal mezar geleneğinin, Mezopotamya ve Mısır başta olmak üzere birçok kültürde olduğu gibi, Türk kültüründe de esas itibarıyla vefat eden kişiye olan vefa ile birlikte kişinin gücünü, değerini ve anısını yaşatmaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Mezar taşları, dolayısıyla ait olduğu toplumun ortak mirasına dönüşmektedir. Vefat eden kişiye ait genel bilgiler ile mezar taşlarına işlenmiş motifler, asırlar boyunca yaşamaya devam eder. Türk mezar kültürü geleneği İslam öncesi dönemden beri abidevi tarzıyla her dönemde farklı sanat estetiği ile yapılmıştır. Orta Asya'da şekillenen süslemeli mezar kültürü, Türklerin Anadolu'ya beraberlerinde getirdikleri sayısız unsurlarından sadece biridir. İslami dönemle birlikte İslam öncesi Türk süsleme unsurları, farklı sanat alanlarında olduğu gibi mezar taşı bezemelerinde de daha zengin bir hal almaya başlamıştır. Orta Asya kültürüne özgü olan abidevi mezarlar, İslami dönemle birlikte diğer Türk mezarlıklarda olduğu gibi Gevaş Selçuklu mezar taşlarında da dil ve süsleme öğeleriyle zengin bir kültürel değere dönüşmüştür (Karamağaralı, 1992, s. 1; Kındıgılı, 2019, s. 2169-2170; Çalış, 2019, s. 187).

Mezar taşları, ait oldukları döneme dair üzerlerine hak edilmiş kitabe ve süsleme öğeleriyle günümüz penceresinden değerlendirildiğinde, tarihi birer belgedirler (Öztürker Demir, 2023:245). Mezar taşlarına hak edilmiş kitabeler, ait oldukları dönemin sosyo-kültürel yapısı ile inanç sistemini yansıtmının yanında, mezarda yatan kişi ile ustaya ait bilgileri de vermektedir (Kulaz-Güzel-Reisoğlu, 2016: 267). Mezarlıklardaki mezar taşları açık alanlarda olduklarından, doğanın ve insanların olumsuz etkilerine maruz kalmışlardır. Yakın zamana kadar gerekli ve yeterli düzeyde bakım ve koruma işlemlerine tabi tutulmadıklarından, maalesef ciddi tahribatlarla günümüze gelebilmişlerdir. Önemli bir bölümü de yok olmuştur. Gevaş Selçuklu Mezarlığı da bu olumsuzluklardan önemli ölçüde etkilenen tarihi mirastan biridir. Gevaş Selçuklu Mezarlığı'ndaki ilk restorasyon çalışmaları, Van Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Taner Tarhan ile Prof. Dr. Veli Sevin'in bilimsel danışmanlığında 1988-89 yıllarında yapılmıştır. Kısa bir süre devam eden bu çalışmalara 2022 yılında yine Van Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ'ın bilimsel danışmanlığında tekrar başlanmıştır. Çalışmalar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün koordinatörlüğünde devam etmektedir. Restorasyon, tanımlama ve belgeleme çalışmalarının ilk sonuç verilerinde, Gevaş Selçuklu Mezarlığı, Türk İslam dünyası açısından oldukça önemli bir kültür hazinesi olduğunu göstermiştir. Selçukluların Anadolu'ya gelişlerinden sonra kurulan mezarlıktaki taşlara işlenen süsleme, bir taraftan İslam öncesi Türk bezeme sanatının izlerini taşıırken, diğer taraftan İslami dönem Türk süsleme sanatının kaynağı olmuştur.

Van Gölü havzasında Orta Çağ dönemine tarihlenen önemli sayıda Türk İslam kabristanları bulunmaktadır. Öne çıkan mezarlıklar arasında Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Gevaş Selçuklu Mezarlığının yanı sıra, Erciş (Çelebibağ) ve Güroymak gibi mezarlıklar da bulunmaktadır. Gevaş Selçuklu Mezarlığı, bu mezarlıklar arasında süsleme ve tipolojik özellikler açısından en zengin mezarlığı oluşturmaktadır. 50 dönümlük arazi üzerinde kurulan mezarlık içerisinde, 2024 yılı sonu bilgi ve verilerine dayanılarak, alanda bine yakın mezar taşının olduğu tespit edilmiştir. Selçuklu anıtsal mezar yapısıyla inşa edilmiş Halime Hatun Kümbeti de bu mezarlıkta yer almaktadır. Mezarlığın doğu tarafında yer alan kümbet, Selçuklu geleneğinde inşa edilen önemli bir eserdir (Başak, 2018, s. 139).

Süsleme tek başına bile geçmişteki bir toplumun yapısına önemli ölçüde ayna tutmaktadır. Güzeli arama duygusu insanoğlunun üretmiş olduğu her nesneye yansımıştır. Bezeme, bir yandan insanların ruh halini temsil ederken bir yandan da kültürel değerleri çeşitli motifler aracılığıyla sanata yansıtmıştır. Dolayısıyla süsleme amaçlı kullanılan motif, figür ve diğer nesneler zamanla bir toplumun ortak bilinç ürünü haline dönüşmektedir. Zamanla geleneksel bir hale dönüşen mezar taşları bezemeleri, toplumun gelenek ve görenekleri ile inanç sistemi ve değerlerinin

bir toplamı haline gelmektedir. Gevaş Selçuklu Mezarlığı bu anlamda en zengin verilere sahip bir kabristandır. Taşlara işlenen motif çeşitliliğin, aynı zamanda ikonografik anlamda da oldukça önemli bilgiler içerdiğini söylemek mümkündür. Türk İslam süsleme sanatında sıklıkla kullanılan bezeme öğelerinin pek çoğunu Gevaş Selçuklu Mezarlığında bulunan mezar taşlarında görmek mümkündür. Anadolu Türk İslam dönemine ait süsleme sanatına kaynaklık eden merkezlerden biri olan mezarlıktaki Selçuklu üslubunun etkisini, neredeyse günümüze kadar izlemek mümkündür. Türk İslam süsleme sanatına ait öğelerin başında bitkisel ve geometrik süslemeler gelmektedir. Bunların yanında, insan ve hayvan figürleri, sembolik motifler ile çeşitli nesne motifleri de yer almaktadır. İslam öncesi Türk süsleme sanatında yoğun olarak kullanılan insan ve hayvan figürü, İslami dönemle birlikte Türk sanatında yerini çoğunlukla bitkisel ve geometrik süslemelere bırakmıştır. Bitkisel ve geometrik desenler, estetik bir şekilde kullanılmıştır. Mezar taşlarında, çoğunlukla kıvrım dallar üzerinde rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel motifler, mezar taşlarının muhtelif yerlerine işlenmiştir. Mezar taşlarında yoğun bir şekilde kullanılmış olan geometrik motifler ise daha çok bordür ve pano şeklinde taşlara taşınmıştır. Mezar taşları ile geometrik süslemeler adeta birbirini tamamlayan bileşenlerdir. Birer geometrik süsleme motifi olan yıldızlar, rozet ve kabaralar ile çarkıfelek motiflerini mezarlıkta çokça görmek mümkündür. Bunların yanı sıra, mezarlıkta ana süsleme öğelerinden biri olarak kullanılan kandil motifi, oldukça zengin bir form çeşitliliği ile taşlara işlenmiştir. Kandil, adından da anlaşılacağı üzere Türk kültüründe aydınlatıcı bir öğe olarak bilinmektedir. Bu bağlamda ışık veya nur gibi anlamlarda, ölüm sonrası yaşama işaret etmektedir. Kandil motifinden sonra şamdan motifi de sıklıkla taşlarda kendine yer bulan bir diğer bezeme öğesidir. Mezar taşlarında bulunan kitabeler ise bir taraftan mezar sahibinin kimliği hakkında bilgi verirken diğer taraftan taş üzerinde önemli bir süsleme unsuru olarak yer almaktadır.

2. ÖRNEKLER

Örnek No 1

Fotoğraf 1a: Sandukanın Müdahale Öncesi Hali

Fotoğraf 1b: Sandukanın Müdahale Anı

Fotoğraf 1c: Sandukanın Müdahale Sonrası Hali

Fotoğraf 1d: Sandukanın Doğu Yüzü Süsleme

2022 yılı seviye inme işlemleri sırasında 30 cm derinlikte dikdörtgen formulu bir çocuk mezarı olduğu düşünülen mezar taşı tespiti yapılmıştır. Daha önce herhangi bir kaydı olmayan mezara F-18 383-G1 geçici bir numara verilerek kayıt altına alınmıştır (Foto. 1a). Mezar taşının büyük ihtimalle defin işleminden çok kısa bir süre sonra, gevşeyen zeminden kaynaklı toprağa gömüldüğü düşünülmektedir. İlk günkü orijinallliğini koruması bu tespiti doğrular niteliktedir. Gerekli kayıt ve belgeleme işlemleri tamamlandıktan sonra mezar taşı, uzman ekip tarafından orijinal konumuna getirilmiştir (Foto. 1b). Gün ışığına çıkarılmış olan mezar taşı, yekpare dikdörtgen formulu bir sandukadan oluşmaktadır. Orijinalinde de sandukanın altına yerleştirilen düzgün kesme sal taşları, müdahale sonrasında da aynı usulle yerleştirilmiştir. Sandukanın güney ve kuzey cephelerinde simetrik bir örüntü şeklinde beşgenlerden oluşan geometrik motifler yer almaktadır. Beşgenler, köşeleri oyularak oluşturulmuştur (Foto. 1c). Sandukanın doğu yüzünde bir daire içine alınmış oyma tekniğinde kabartılmış bir gülbezek motifi yerleştirilmiştir (Foto. 1d). Eser günümüze çok sağlam bir şekilde gelmekle birlikte, sandukanın üst kısımlarında çok hafif aşınmalar tespit edilmiştir.

Örnek No 2

Fotoğraf 2a: Sandukanın Müdahale Öncesi Hali

Fotoğraf 2b: Sandukanın Müdahale Anı

Fotoğraf 2c: Başucu Şahidenin Ön Yüzü

Fotoğraf 2d: Başucu Şahidenin Arka Yüzü

Fotoğraf 2e: Sandukanın Genel Görünümü

2023 yılı seviye inme işlemleri sırasında 30 cm derinlikte başucu şahidenin bir kısmı ile sandukanın tamamı toprak altındayken gün yüzüne çıkartılmıştır (Foto. 2a-b). Mezar, başucu şahidesi ve sandukadan meydana gelmektedir. Mezar kayıt altına alınıp fotoğrafları çekildikten sonra uzman ekip tarafından orijinal konumuna getirilmiştir.

Başucu şahidesi; Şahidenin iç yüzünün sağ alt köşesinden başlayıp sol alt köşesine doğru ters U şeklinde yazılmış kitabenin devamı bu yazı kuşağının içerisinde 5 satır halinde yazılarak tamamlanmıştır. Şahidenin ön yüzü sade bırakılmıştır. Deformelerden dolayı kitabenin bazı harfleri okunamamıştır (Foto. 2c). Şahidenin arka yüzü iki bölüme ayrılmıştır. Alt kısımda dikdörtgen çerçeveli sivri kemerli bir nişin merkezine oyma tekniğinde kabartılmış bir kandil motifi oturtulmuştur. Kandil motifinin iki yanında ve dışta yer alan kalın bordürün içerisine kıvrık dal, rumi ve palmet motifleri yerleştirilmiştir. Üst kısımda, iki sivri kemer içerisinde birer kandil motifi yer alırken, kandillerin etrafında yine kıvrık dal ve rumi motiflerine yer verilmiştir (Foto. 2d). Başucu şahidenin kuzey ve güney cephesinde kazıma tekniğinde yazı yer almaktadır.

Sanduka: Dikdörtgen kaideli sanduka, üçgen prizmatik formudur. Sandukanın kuzey ve güney cephelerinde simetrik olarak yerleştirilen ve birbirinin tekrarı biçiminde oyma tekniğinde kabartılmış “elif” harfi sıralanmıştır. “Elif” harflerinin ortasına ve üst kısımlarına rumi motifleri yerleştirilmiştir. Bunun tercih edilme sebebinin tasavvufi ilişkili olduğunu düşünmekteyiz. Zira elif harfi, tasavvufta hakka, yani Allah’a doğru giden yol veya Allah’a doğru yapılan yolculuk anlamına gelmektedir. Mezarlık alanında bu şekilde sadece bir mezar bulunmaktadır ve bu yönüyle mezar taşları arasında önemli bir yere sahiptir (Foto. 2e).

Başucu Şahidesi

Kitabenin Orijinal Metni

هذا روضة المرحوم المغفور المحتاج الي رحمة الله تعالي جمالالدين بن ... توفي في سنت ثلاث وعشرين وسبعمئة

Kitabenin Okunuşu: Haza ravzatün el-merhum el-mağfur el-muhtac ilâ rahmetillahi te'âlâ Cemaleddin bin ... teveffâ fi senete selasün ve ısrine ve seb'amieten.

Kitabenin Türkçe Anlamı: Bu (cennet bahçesi) mezar, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış, yüce Allah'ın rahmetine muhtaç olan, ... oğlu Cemaleddin'e aittir. 723 senesinde vefat etti.

Şahidenin dış yüzünün sağ kenarında başlayıp sol kenara devam ederek arka yüzünde son bulan Bakara Suresi'nin 255. ayeti olan Ayete'l-Kürsi'nin "... vesî'a kürsi..." kelimesine kadar olan kısmı yazılmıştır.

Başucu Şahidesinin Kuzey ve Güney Cepheleri:

Şahidenin kuzey ve güney kenarında ise bir Hadis-i Şerif yer almaktadır.

Hadisin Orijinal Metni:

الموت باب وكل الناس داخله

الموت كأس وكل الناس شاربه

Hadisin Okunuşu:

El-mevtu bâbun ve küllü'n-nâsi dâhiluhu

El-mevtu ke'sun ve küllü'n-nâsi şâribuhu

Hadisin Türkçe Anlamı:

Ölüm bir kapıdır, herkes ondan geçecek.

Ölüm bir kasedir, herkes ondan içecek.

Örnek No 3

Fotoğraf 3a: Sandukanın Güney Yüzü

Fotoğraf 3b: Sandukanın Kuzey Yüzü

Beyaz kalker taşından yapılan E-16 405 numaralı mezarın sandukasına, 2024 yılında müdahale edilerek kırık parçaları birleştirilmiştir. Orijinal görüntüsüne kavuşturulan mezar, şahidesiz ve yekpare sandukalıdır. Dikdörtgen kaideli sandukanın üst kısmı üçgen prizmatik formludur. Üçgen prizmatik yüzeyde deformelerden dolayı herhangi bir yazı ve motif tespit edilememiştir. Sandukanın güney yüzeyinin batı tarafında kazıma tekniğinde çevgan (polo) motifi, doğu

tarafında ise yay ve ok işlenmiştir. Çevgan motifinin altında gülbezek motifi, üst tarafında ise geometrik bir örgü motifini mevcuttur (Foto. 3a). Çevgan, Selçuklular döneminde hem halk hem de sultanlar tarafından at üzerinde bir değnekle topa vurularak oynanan bir oyundur. Türk sanatında kullanılan Çevgan motifini daha sonra batıya geçmiş ve günümüzde kullanılan polo amblemiyle kullanılmaya devam edilmektedir. (devam edilmektedir). Çevgan motifinin hemen yanında bir ok ve yay motifini de gözükmeştir. Mezarda yatan kişinin aynı şekilde iyi bir okçu olduğuna vurgu amacıyla bu motifin de taşla işlendiği düşünülmektedir. Sandukanın kuzey yüzeyinde ise oyma tekniğinde kabartılmış zencerek motiflerinin birleşmesiyle sekiz kollu yıldız motifleri meydana getirilmiştir (Foto. 3b).

Örnek No 4

Fotoğraf 4a: Mezar Taşının Müdahale Öncesi

Fotoğraf 4b: Mezar Taşının Müdahale Anı

Fotoğraf 4c: Sandukanın Üstten Görünümü

Fotoğraf 4d: Sandukanın Yandan Görünümü

Fotoğraf 4e: Ayakucu Şahidesinin Ön Yüzü

Fotoğraf 4f: Ayakucu Şahidesinin Arka Yüzü

2024 yılı seviye inme çalışmaları sırasında tamamen toprak altında kalmış olan mezar ortaya çıkartılarak, G-17 521-B1 geçici envanter numarası verilmiştir. İlk olarak mezarın etrafı açılarak mezar taşı uzman ekip tarafından gün yüzüne çıkartılmıştır. Gerekli müdahalelerden sonra, şahideler ve sanduka teraziye alınarak orijinal konumlarına getirilmiştir.

Dikdörtgen formlu sanduka sağlam olarak günümüze erişebilmişken, başucu ve ayakucu şahideleri kırılmıştır (Foto. 4a-b). Sandukanın yan cephelerine kazıma tekniğinde nişler yerleştirilmiştir. Kuzey cephede dokuz sıra niş yerleştirilmişken, güney cephede ise sekiz sıra niş mevcuttur. Güney cephede ikinci sıradaki niş, diğer nişlerden farklı olarak oyma tekniğinde yapılmış ve içine bir kandil motifi yerleştirilmiştir (Foto. 4d). Sandukanın üst tarafına oyma tekniğinde salbekli şemse motifi işlenmiştir. Salbekli şemse motifinin ortasında oyma tekniğinde kabartılmış iki adet palmet motifi yerleştirilmiştir (Foto. 4c).

Başucu şahidesi, dikdörtgen formlu olup üst kısmı kırılmıştır. Şahidenin kırılmış olması nedeniyle ön yüzünde herhangi bir yazı bulunmamaktadır. (Nokta eksikti) Şahidenin arka yüzünde merkezde bir kandil motifinin olduğu anlaşılmıştır. Kandil motifinin iki yan yüzeyinde oyma tekniğinde kabartılmış birer palmet motifi yerleştirilmiştir.

Ayakucu şahidesi, kırık bir vaziyette olup üst kısmı eksiktir. Şahidenin ön yüzünde ise iki sıra Arapça yazı mevcuttur. Kırılmadan dolayı üst kısımdaki yazı okunamamıştır. Alt kısımdaki yazıda ise “yedi yüz kırk” tarihi okunmaktadır (Foto.

4e). Şahidenin arka yüzünde bir niş içerisinde oyma tekniğinde kabartılmış kandil motifi yerleştirilmiştir (Foto. 4f).

Ayakucu Şahidesi
Kitabenin Orijinal Metni

أربعين وسبع مائة

Okunuşu:

...
Erb'ine ve seb'amiete

Türkçe Anlamı:
Yedi yüz kırk ...

Örnek No 5

Fotoğraf 5a: Başucu Şahidesi Ön Yüzü

Fotoğraf 5b: Başucu Şahidesi Arka Yüzü

Fotoğraf 5c: Sandukanın Güney Yüzü

Fotoğraf 5d: Sandukanın Kuzey Yüzü

Mezar sanduka, başucu şahidesi ve ayakucu şahidesinden meydana gelmektedir. Ayakucu şahidesinin sadece kaide kısmı sağlam kalmış, üst tarafının parçası eksiktir. E-16 514 pafta numaralı mezara 2024 yılı çalışmalarında zemin blokajı ve liken temizliği işlemi yapılmıştır.

Başucu şahidesinin ön yüzü dört bölüme ayrılmıştır. Şahidenin alınlık kısmında kelime-i tevhid bulunmaktadır. Hemen altında üç sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Ayrıca sağ alt köşeden başlayarak sol alt köşeye kadar devam eden bir bordür içerisinde celi-sülüs karakteri ile yazılmış kitabe mevcuttur. Ancak bir bölümü kırık ve deforme olmuştur. Şahidenin iç yüzünde dikdörtgen bir niş içerisinde mukarnas dizilerinin altında üç satır halinde tarih yer almaktadır. Üst sırada yer alan mukarnasın iki yanında palmet motiflerine yer verilmiştir (Foto. 5a). Şahidenin dış yüzü, iki bölüme ayrılmıştır. Üst tarafta çokgenlerden oluşan geometrik şekillerin kesişmesiyle on kollu yıldız motifleri meydana gelmiştir. Alt tarafta ise iki adet sivri kemerli niş içerisine birer şamdan motifi yerleştirilmiştir. Şamdanların yan kısımlarında rumi motifleri yer almaktadır. Tarih boyunca şamdanlar ışık simgeselliği çerçevesinde “manevi aydınlatma”, “manevi ışık ve kurtuluş” temsili olarak birçok inançta sembolik anlamlar taşımıştır. Bu sembolizm çoğu zaman tasarımlarda da etkili olmuştur. Özellikle yukarıda yer alan şahide de görülen motifin kaidesi yöreye özgü yetişen ters lale formunda düzenlenmiştir (Foto. 5b).

Sanduka, dikdörtgen prizmal kaideli olup, yüzey kısmı üçgen prizmatik formludur. Sandukanın büyük bir kısmının toprak altında olmasından dolayı üzerindeki süslemeler görünmemekteydi. Zemin blokaj işleminden sonra sanduka ve şahide çıkartılarak orijinal konumlarına getirilmiş, süsleme ve motifler ortaya çıkartılmıştır. Sandukanın üst kısmının her iki yüzünde celi-sülüs karakteri ile yazılmış bir hadis yer almaktadır. Ancak bir bölümü kırık ve deforme olmuştur. Okunabilen bazı kelimelerden hadis çözülebilmektedir. Üçgen prizmal formun alt kısmı

kıvrık dal ve rumilerle hareketlendirilmiştir. Sandukanın dikdörtgen kaidesinin her iki yüzünde çokgenlerden oluşan geometrik şekillerin kesişmesiyle altı kollu yıldız motifleri oluşturulmuştur. (Foto. 5c-d).

Başucu Şahidesi

Alınlık kısmı

لا اله الا الله محمد الرسول الله

Okunuşu:

Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah

Türkçe Anlamı:

Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir.

Kitabenin Orijinal Metni:

هذه روضة
(المرحوم) السعيد
المغفور الشهيد
المحافظ و المجالس
...
الحاج محمد نغم
توف في شوال
سنت ست و ستين
و سبعمائة

Kitabenin Okunuşu:

Hazihi ravzatün (el-merhum) es-said el-mağfur eş-şehid el-muhafız ve'l-mecalis el-hac Muhammed Neğmed (?) teveffa fi şevval senete sitte ve sittine ve seb'amiete

Kitabenin Türkçe Anlamı:

Bu mezar Allah'ın rahmetine ve kavuşmuş, saadete erişmiş, günahları bağışlanmış ve şehadete erişmiş, hâfız ve Arap dili grameri âlimi ... Hacı Muhammed Neğmed (?)'in kabridir. (Hicri) 766 yılının Şevval ayında vefat etti.

Sanduka: Sandukanın üst kısmının her iki yüzünde sülüs karakteri ile yazılmıştır.

Hadisin Orijinal Metni:

قال النبي عليه سلام الدنيا حرام على اهل الاخرة والاخرة
حرام على اهل الدنيا والدنيا والاخرة حرام على اهل الله تعالى

Hadisin Okunuşu: Kâle'n-nebi aleyhi's-selam ed-dünya haramü'n alâ ehli'l-âhire ve'l-âhiretü haramün alâ ehli'd-dünya ve'd-dünya ve'l-âhire haramün alâ ehli'llahi te'ala.

Hadisin Türkçe Anlamı: Nebi Allah'ın selamı O'nun üzerine olsun dedi ki; Dünya, ahiret ehline haramdır; ahiret de dünya ehline haramdır. Yüce Allah ehline ise hem dünya hem de ahiret haramdır.

SONUÇ

Gevaş Selçuklu mezarlığında yer alan beş süslemeli mezar taşının tanımı, tarihlendirilmesi, sınıflandırılması ve analizi yapılmıştır. Kalker taşından üretilen mezar taşlarında ağırlıklı olarak Arapça yazı olmak üzere çok az da Farsça yazılar mevcuttur. Açık hava müzesi niteliğinde bulunan mezarlık, Türk İslam dünyasının pek çok geleneğinin izlerini taşımaktadır. Mezar taşlarına işlenmiş süsleme unsurlarından bu izlerin takibi yapılabilmektedir. Mezarlıkta bulunan süslemeli taşlara işlenmiş süsleme öğelerinin çeşitliliği, pek çok disiplin için birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır. Gevaş Selçuklu mezarlığındaki süsleme çeşitliliği dikkate alındığında, mezar taşlarının belli bir teşkilatlanmaya bağlı olarak üretilmediğini göstermektedir. Neredeyse her bir mezar taşında ayrı bir süsleme programı bulunmaktadır. Bu durumu günümüz bilim insanları açısından bulunmaz bir kütüphane olarak değerlendirmek mümkündür. Mezar taşlarının yüzeyine işlenen motifler, bir taraftan süsleme unsuru olarak işlev görürken, diğer taraftan simgesel anlamlarıyla farklı amaçlar da taşımaktadırlar. Kullanılan motiflere yüklenen anlamlar, toplumun dün ve bugün arasındaki iletişimi pek çok açıdan kurmaktadır.

Bu çalışmada, Türk mezar taşı geleneği, Türk süsleme sanatı açısından ele alınmıştır. Örnek no 1'deki mezarın sandukasında geometrik ve bitkisel süsleme birlikte kullanılmıştır. Köşeleri oyularak yapılmış beşgenler, sandukanın güney ve kuzey cephelerinde örüntü şeklinde devam etmiştir. Geometrik süslemeler, Türk süsleme sanatında sıklıkla kullanılan ana bezeme öğelerinin başında gelmektedir. İslami dönemle birlikte değişen ve dönüşen bezeme öğeleri dikkate alındığında, bu dönemle birlikte Türk süsleme sanatında, geometrik süslemelerin yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Mezar taşlarında çokça kullanılan geometrik kompozisyonlar, taşların cephelerinde estetik bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu çalışmada geometrik süslemeler örnek no 3 ve 5'te de kendine yer bulmuştur. Örnek no 3'te geometrik kompozisyon örgü şeklindeyken, örnek no 5'teki mezar taşında ise geometrik şekillerin kesişmesiyle on kollu yıldız motifleri meydana gelmiştir. Örnek no 5'te de geometrik süslemeler, ana bezeme öğesi olarak hem şahide de hem de sandukada kullanılmıştır. Başucu şahidesinin dış yüzeyinin üst tarafında çokgenlerden oluşan geometrik şekillerin kesişmesiyle on kollu yıldız motifleri meydana gelmiştir. Sandukasında da dikdörtgen kaidesinin her iki yüzünde, çokgenlerden oluşan geometrik şekillerin kesişmesiyle altı kollu yıldız motifleri meydana gelmiştir.

Geometrik süslemelerle birlikte uyum içinde kullanılan bir diğer ana bezeme öğesi bitkisel süslemelerdir. Bitkisel süslemeler Selçuklulardan Osmanlıların son dönemine kadar mezar taşlarında kullanılmıştır (Çal, 321, 2015). Türk süsleme sanatında oldukça zengin bir çeşitlilikte kullanılan bitkisel süslemeler, bu çalışmada ele alınan örneklerde estetik bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Örnek no 1'deki mezar sandukasının doğu yüzünde ve örnek no 3'teki sandukanın güney yüzünde gülbezek motifi yerleştirilmiştir. Gülbezek motifi Türk İslam süsleme sanatında, bitkisel motifler arasında en çok kullanılan örneklerden biridir. Stilize edilmiş sade bir çiçek formunda taşla işlenmiş gülbezek motifi, rozet kavramıyla da tanımlanabilmektedir. Gülbezek motifi, Türk İslam sanatında özellikle Selçuklular döneminde taş işçiliğinde müstakil, bordürlerde ve geometrik kompozisyonların arasında sıklıkla kullanılmıştır.

Örnek no 2'deki sandukanın kuzey ve güney cephelerinde "Elif" harflerinin ortasına ve üst kısımlarına rumi motifleri yerleştirilmiştir. Bitkisel süslemeler geometrik motifler dışında farklı bezeme motifleriyle de birlikte uyum içinde kullanılmıştır. Örnek no 4'teki palmet motifi, sandukanın yüzeyindeki salbekli şemse motifi ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Palmet motifi, (palmet motifi) bu mezarın başucu şahidesinin arka yüzünde, merkezde bir kandil motifinin iki yan yüzeyinde oyma tekniğinde kabartma şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Örnek no 5'te de rumi ve palmet motifi diğer bezeme öğeleriyle birlikte uyum içinde kullanılmıştır.

Mezarlıktaki mezar taşlarını bezeyen en önemli süsleme öğelerinin başında kuşkusuz kandil motifi gelmektedir. Kandil bilindiği üzere çağlar boyunca, insanların yaşamlarını kolaylaştırmak ve karanlık ortamı aydınlığa çevirmek için kullandıkları bir araçtır. Günümüzde hala şehirlerden uzak yerlerde kısmi olarak çıra, ışıklık gibi çeşitli adlarla kullanılmaya devam edilmektedir. Kandiller genellikle bir halat zinciri/ipiyle bir yere asılarak kullanılmıştır. Bir niş içerisine ya da bir nesne üzerine bırakılarak da kullanıldığı bilinmektedir. Türk süsleme sanatlarında görülebilecek kandil motifinin neredeyse her çeşidini bu mezarlıkta görmek mümkündür. Örnek no 2 ve 4'teki mezar taşlarında kandil motifi işlenmiştir. Kandil sembol olarak çok önemli anlamlar içermektedir. Kandil, karanlık mezarı aydınlatacağı düşünülen ışık kaynağı simgesi olmasının yanı sıra, ölünün ruhunun aydınlık içinde kalmasını gütmektedir. Kandil motifinin yanı sıra, Şamdan motifinin de mezar taşlarında kendine yer bulduğunu görmekteyiz. Şamdan mum veya benzeri bir ışığın konulduğu bir nesnedir. Şamdan da tıpkı kandil gibi, birer aydınlatma aracıdır. Kandil gibi şamdan da manevi aydınlatmayı simgelemektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam dininde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türk sanatında farklı alanlarda kullanıldığı gibi mezar taşlarında da çokça kullanılmıştır. Örnek no 5'teki mezarın başucu şahidesinin dış yüzünün alt tarafında iki adet sivri kemerli niş içerisine birer şamdan motifi yerleştirilmiştir.

Çevgan motifinin mezar taşlarında kullanımının ilk örneğinin söz konusu mezarlıkta bulunan Örnek no 3'te olduğu tespit edilmiştir. Selçuklu dönemi minyatürlerinde rastlanılan çevgan, at üzerinde kıvrık uçlu bir değnekle ortada yer alan topa vurularak oynanan bir oyunun adıdır. Orta Asya'da Türkler tarafından oynanan bu oyunun, Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden sonra da oynamaya devam

ettiklerini belgeleyen en önemli kanıtlardan biri bu mezar taşına işlenmiş olmasıdır. Daha sonraki süreçte Batı dünyası tarafından “Polo” ismiyle oynanmaya başlanan bu oyunu temsil eden çevgan motifi, günümüzde marka amblemi olarak kullanılmaktadır. Bir binicilik sporu olan çevgan günümüzde zengin sosyal sınıflar tarafından oynanmaya devam etmektedir. Bir gence ait olduğu düşünülen çevgan motifli mezarda yatan kişinin, bu oyunda usta olduğunu, iyi bir at binicisi ve iyi bir okçu olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, mezar taşları geçmiş ile günümüz arasında iletişimi sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Ait oldukları döneme dair kültürel özellikleri üzerinde barındıran mezar taşları, önemli kültürel miras ürünleridir. Mezarlıklar, sadece sanat tarihi disiplinine değil, süsleme kompozisyonlarında kullanılan motif ve kitabe bilgileriyle aynı zamanda Tarih, İslam Sanatları, Edebiyat ve Resim gibi disiplinlere de ortak bir çalışma alanı sunmaktadır. Mezar taşı kitabelerine hak edilmiş olan metfunla ilgili bilgiler, şiirler, erdemli sözler, Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerifler aynı zamanda sanat ve estetik yönden de önemli izler taşımaktadırlar. Mezar taşları hattatlık, hakkaklık, nakkaşlık ve taş ustalığı gibi Türk süsleme sanatının pek çok alanına dair verileri de bünyesinde barındırmaktadır. İçinde barındırdığı eserlerle adeta bir açık hava müzesi olan Gevaş Selçuklu Mezarlığı birçok disiplin için adeta bir hazine niteliğindedir.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Başak O. (2018). Halime Hatun Kümbeti ışığında tarihi eser restorasyonlarında yapılan bazı hatalar ve nedenlerine dair bir gözlem. *Social Science Development Journal, SSDJournal*, 3(9), 137-145.
- Çal, H. (2015). *Türklerde Mezar-Mezar Taşları*, Edit. Saim Sakaoğlu, Mehmet Aça, Pervin Ergun, T.C. Aile ve sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Çalış E. (2019). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda bulunan Babacan bin Toman imzalı bir mezar taşı. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 177-192.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat mezar taşları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Kındıǧılı, M. L. (2019). Kemah mezar anıtları. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (Özel Sayı) , 2169-2192
- Kulaz, M.; Güzel, E.; Reisoǧlu, S., (2016), “Ahlat Meydan Mezarlığı’ndaki İlhanlı Dönemi Kadı Mezar Taşları”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 30, Van.
- Öztürker Demir, H. (2023). Mardin-Nusaybin’de Osmanlı Hamidiye Alaybeylerine Ait İki Mezar Taşı, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, T.C.’nin 100. Yılı Özel Sa., Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 245-266.